

Achtergrond bij
het pamflet van
HERWIN

RECHT OP WERK

100.000
JOBS IN DE
SOCIALE
CIRCULAIRE
ECONOMIE

oktober 2020

**Recht op werk,
dat is voor iedereen!**

HERWIN

vraagt 100.000 jobs in de sociale circulaire economie. Dit is een verdubbeling van de bestaande 50.000 arbeidsplaatsen. Voor elke bestaande moet er minstens een extra plaats bijkomen!

Want

1

Het is de enige manier om het recht op werk te realiseren voor mensen die niet kunnen voldoen aan de hoge productiviteitsverwachtingen.

2

Het is absoluut noodzakelijk om de transitie naar een circulaire economie een boost te geven.

3

Het kost eigenlijk niets.

Dit document hoort bij het pamflet Recht op Werk! Het schetst de achtergrond en argumentatie voor onze vraag naar 100.000 jobs in de sociale circulaire economie.

Het pamflet en de achtergrond vind je op <https://www.herwin.be/opinie-en-beleid/100000jobs>

Heb je na het lezen nog vragen, aanvullingen of suggesties?

Mail naar Gorik Ooms, beleidsmedewerker sociaal ondernemen bij **HERWIN** gorik@herwin.be

**Investeer in de
sociale economie
zodat iedereen die
wil en kan werken
ook een job op
maat krijgt.**

INHOUD

6	Inleiding
8	Waarom de sociale economie noodzakelijk is
8	Recht op arbeid
9	Wat met arbeidspotentieel?
9	SOS arbeidsmarkt
9	Te hoge productiviteitseisen?
11	Waarom de circulaire economie noodzakelijk is
11	Tekort aan grondstoffen
11	Van lineair naar circulair
12	Katalysator van jobcreatie
12	Lokale verankering
12	Politieke ambities
14	Waarom de sociale en de circulaire economie noodzakelijk samen gaan
14	Groei is niet het antwoord
14	Ontgroei is ook niet het antwoord
14	Donut economie is het antwoord
15	Sociaal en circulair zijn onafscheidelijk
17	Concreet: 100.000 jobs in de sociale circulaire economie
18	Collectief Maatwerk (CMW)
19	Individueel Maatwerk (IMW)
20	Tijdelijke Werkervaring OCMW en Arbeidszorg
22	Wie is tegen?
22	Wie gaat dat betalen?
22	Concurrentie of marktcorrectie?
24	Besluit en aanbevelingen
25	Tien aanbevelingen naar het beleid
26	Literatuurlijst

Als de sociale
circulaire economie
echt het middel is
om mensen uit
de armoede te tillen
en de klimaattransitie
in te zetten, dan moet
er voor elke bestaande
plaats minstens een
extra plaats bijkomen.

In de jaren 1980 en 1990 werden Vlaanderen, België en een groot deel van de wereld getroffen door een economische crisis. Hierdoor werden honderdduizenden mensen werkloos. Er kwam een gevarieerd arsenaal aan tewerkstellingsmaatregelen, zoals 'derde arbeids-circuit' (DAC), 'gesubsidieerde contractuelen' (Gesco), 'artikel 60 tewerkstelling' (verwijzend naar artikel 60§7 van de OCMW-wet), 'sociale werkplaatsen' (naar het model van de 'beschutte werkplaatsen', maar dan voor mensen met een minder manifeste beperking), 'arbeidszorg', 'lokale diensten-economie', 'Vlaamse ondersteuningspremie' (VOP), 'sociale inschakelingseconomie' (SINE), en dan vergeten we er ongetwijfeld nog.

Al die maatregelen samen, of, juister, de economische activiteit die dankzij deze maatregelen ontstaat, wordt in Vlaanderen 'de sociale economie' genoemd. Dat zorgt soms voor verwarring, omdat elders in Europa, zelfs in België buiten Vlaanderen, het begrip 'sociale economie' een veel bredere betekenis heeft. Zoals Wim Van Opstal (2017:6) het schrijft: 'Zo bakent ook het Vlaamse beleid de sociale economie in hoofdzaak af rond de tewerkstelling van kansengroepen. We hanteren daarbij in Vlaanderen een veel beperktere definitie van sociale economie dan wat Europees en internationaal gangbaar is.' Omdat niet iedereen het met deze enge afbakening eens is zal de verwarring nog wel even blijven duren. Wanneer we het hier over sociale economie hebben, bedoelen we inderdaad de **door de overheid ondersteunde tewerkstelling van kansengroepen**.

Nogal wat pioniers in de sociale economie waren tegelijkertijd pioniers in de bescherming van het milieu en het klimaat. De Kringwinkels zijn het meest bekende voorbeeld daarvan. De arbeid die dankzij sociale tewerkstellingsmaatregelen ter beschikking kwam werd ingezet om goederen in te zamelen die anders bij de afvalberg terecht zouden komen, om die goederen op te knappen en aan een zacht prijsje te verkopen. Dat verklaart waarom Bea Cantillon, Jill Coene en Sarah Marchal (2019a) de sociale economie zien 'als het middel om mensen uit de armoede te tillen én als een waardevol laboratorium voor de

klimaattransitie'. Ook over 'laboratorium voor de klimaattransitie' kan verwarring ontstaan, in die zin dat **HERWIN** 'sociaal circulair' invult op de manier van Kate Raworth's 'donut economie'. Het doel van de (donut) economie is, of zal moeten zijn: 'binnen de mogelijkheden van de planeet kunnen voorzien in de behoeften van iedereen' (Raworth 2017: 15). Dat betekent dat ook diensten die voorzien in belangrijke behoeften en die de draagkracht van de planeet niet belasten – zoals het gezelschap houden van eenzame bejaarden in woonzorgcentra – als deel van de sociale circulaire economie worden beschouwd.

Het is niet zo eenvoudig om in te schatten hoeveel arbeidsplaatsen er momenteel in Vlaanderen in de sociale circulaire economie bestaan. Zoals altijd hangt het ervan af hoe je meet. Aantal personen of aantal voltijdse equivalenten (VTE)? Het is een kwestie van kiezen, sommige bronnen tellen 'koppen' en andere tellen VTE. Tellen we maatregelen mee die enkel een korting of RSZ-bijdragen meebrengen ook mee? Tellen we arbeidszorg (AZ) mee? Dat is meer een methode dan een maatregel want de betrokken personen krijgen geen arbeidsovereenkomst hoewel ze hun 'werk' wel degelijk als werk beschouwen. Bovendien bestaan nogal wat verschillende AZ-maatregelen, waarvan sommige eerder als een vorm van welzijnszorg werden geconcipeerd (en vanuit het Departement Welzijn Volksgezondheid en Gezin (WVG) worden gesteund) terwijl andere eerder als een vorm van arbeid met ondersteuning werden geconcipeerd (en vanuit het Departement Werk & Sociale Economie (WSE) worden gesteund).

Precieze cijfers zouden nuttig zijn, maar het ontbreken ervan mag ons er niet van weerhouden om te pleiten voor een gevoelige verhoging – lees: verdubbeling – ervan. We houden het voorlopig bij 50.000 bestaande arbeidsplaatsen, en vragen minstens de verdubbeling ervan. Als de sociale circulaire economie echt het middel is om mensen uit de armoede te tillen en de klimaattransitie in te zetten, dan moet er voor elke bestaande plaats minstens een extra plaats bijkomen.

**‘Belgische werknemers
zijn heel productief.
Wie niet aan die
productiviteitsvereisten
voldoet, vindt geen werk.’**

*Gorik Ooms,
beleidsmedewerker
sociaal ondernemen HERWIN*

WAAROM DE SOCIALE ECONOMIE NOODZAKELIJK IS

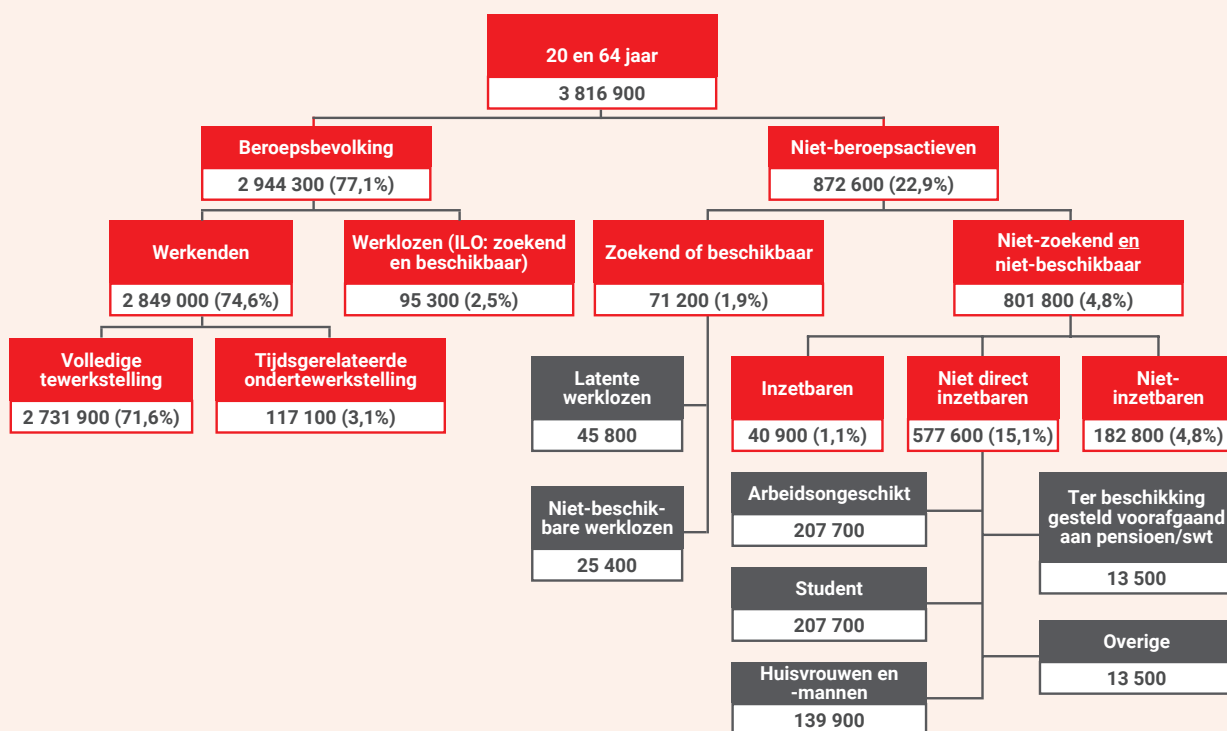
Recht op arbeid

Alle mensen, en dus ook alle inwoners van België en Vlaanderen, hebben recht op arbeid. Dat is bepaald in artikel 6 van het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten van 19/12/1966, waarbij België 'partij' is, en in artikel 23 van de Belgische Grondwet.

Een modern begrip van mensenrechten houdt er rekening mee dat rechten ook plichten veronderstellen, en dat staten hun inwoners vertegenwoordigen. Het recht op arbeid veronderstelt voor veel mensen dat de overheid passende maatregelen neemt, daartoe middelen inzet die komen van de inwoners. **Zo is arbeid niet enkel een recht, maar ook een plicht.**

Een plicht om bij te dragen tot de middelen waarmee anderen hun rechten op arbeid, gezondheidszorg, onderwijs en dergelijke kunnen laten gelden.

Deze plicht is niet absoluut, maar wordt begrensd door het recht op onderwijs en verbod op kinderarbeid voor jongeren en door het recht op gezondheid en het recht op sociale zekerheid voor ouderen. Daarom houden we in deze bijdrage rekening met de leeftijdsgroep 20 tot 64 jaar.

Ontleding van het arbeidspotentieel in de bevolking (Vlaams Gewest, 20-64 jaar, 2018)

Bron: Vansteenkiste, Sourbron, Scholiers, Van Onacker, De Graeve, & De Smet 2019

Wat met het arbeids-potentieel?

Volgens een studie uitgevoerd in 2018 – dus voor de COVID-19 crisis – telde het Vlaamse Gewest 3.816.900 inwoners in die leeftijdsgroep van 20 tot 64 jaar (Vansteenkiste, Sourbron, Scholiers, Van Onacker, De Graeve, & De Smet 2019:7). Daarvan waren 2.849.000 mensen aan het werk. Dat betekent dat 967.900 inwoners van Vlaanderen niet aan het werk zijn: hun recht op arbeid is niet vervuld en ze dragen niet bij tot de middelen die de overheid nodig heeft om het recht op arbeid te verwezenlijken.

Van dat klein miljoen inwoners van Vlaanderen dat niet aan het werk is wordt slechts 95.300 beschouwd als **'werkloos: zoekend naar werk en beschikbaar voor werk'**. Toch mogen de overige 872.500 niet-werkende mensen niet buiten beschouwing blijven wanneer we het recht op arbeid willen realiseren.

Ook in die groep zit **'arbeidspotentieel'**: mensen die ofwel zouden willen werken indien er werk op hun 'maat' zou zijn, ofwel zouden kunnen werken indien er werk op hun 'maat' zou zijn, ofwel zouden willen en kunnen werken. Als we studenten, huisvrouwen en -mannen en mensen in 'prepensioen' buiten beschouwing laten, en ervan uitgaan dat bij de arbeidsongeschikten slechts de helft ongeschikt is om te werken en de andere helft geen geschikte arbeidsplaats kan vinden, dan blijft er nog ruim een half miljoen inwoners van het Vlaamse Gewest over, waarvan we kunnen stellen dat hun recht op arbeid niet vervuld is.

SOS arbeidsmarkt

Terwijl voor een half miljoen inwoners van het Vlaamse Gewest het recht op arbeid niet vervuld is 'schreeuwt de arbeidsmarkt om technisch geschoold personeel' (Haeck 2014).

Dat is minder paradoxaal dan het op het eerste gezicht zou kunnen lijken. België, en dus ook Vlaanderen, doet het goed op het vlak van de strijd tegen inkomensongelijkheid. Volgens de zogenaamde 'Commitment to Reducing Inequality Index' van Oxfam staat België op de 6de plaats wereldwijd, na Denemarken, Duitsland, Finland, Oostenrijk en Noorwegen (Trends 2018). Ook volgens de Gini-index doet België het goed: in Europa moeten we enkel Finland laten voorgaan (FOD Volksgezondheid 2019).

Dat succes danken we aan hoge minimumlonen, gekoppeld aan hoge belastingen en hoge sociale uitgaven. **België is de kampioen van de hervreiding**: de ongelijkheid van de inkomens uit arbeid is (relatief) hoog: met sociale zekerheid transfers rijden we de gaten dicht (Abbeloos 2014).

Te hoge productiviteits-eisen?

Om dit model in stand te houden moeten onze ondernemingen streven naar een bijzonder hoge productiviteit. De goedkoopste job in België is nog altijd een relatief dure job, in vergelijking met de rest van de wereld. Wie wil werken maar niet kan voldoen aan de hoge productiviteitsverwachtingen vindt geen plaats op de arbeidsmarkt (Het Laatste Nieuws 2019). We kunnen dus stellen dat de langdurige ongewilde werkloosheid of 'inactiviteit' van minstens een half miljoen inwoners van Vlaanderen een gevolg is van een sociaaleconomisch model waar de meerderheid van de inwoners wel bij vaart. Voor de betrokken personen die langdurig werkloos of inactief zijn is dat een magere troost: niet allen hun recht op arbeid wordt hen ontzegd, ze lopen ook veel een groot risico om in de armoede terecht te komen of er te blijven hangen.

**‘Door het hergebruiken
van producten, materialen
en grondstoffen sluiten we
de kringloop. Omdat er geen
nieuwe producten moeten
geproduceerd worden,
is er ook geen bijkomende
CO₂-uitstoot meer.’**

*Joren Verschaeve,
beleidsmedewerker circulair ondernemen HERWIN*

WAAROM DE CIRCULAIRE ECONOMIE NOODZAKELIJK IS

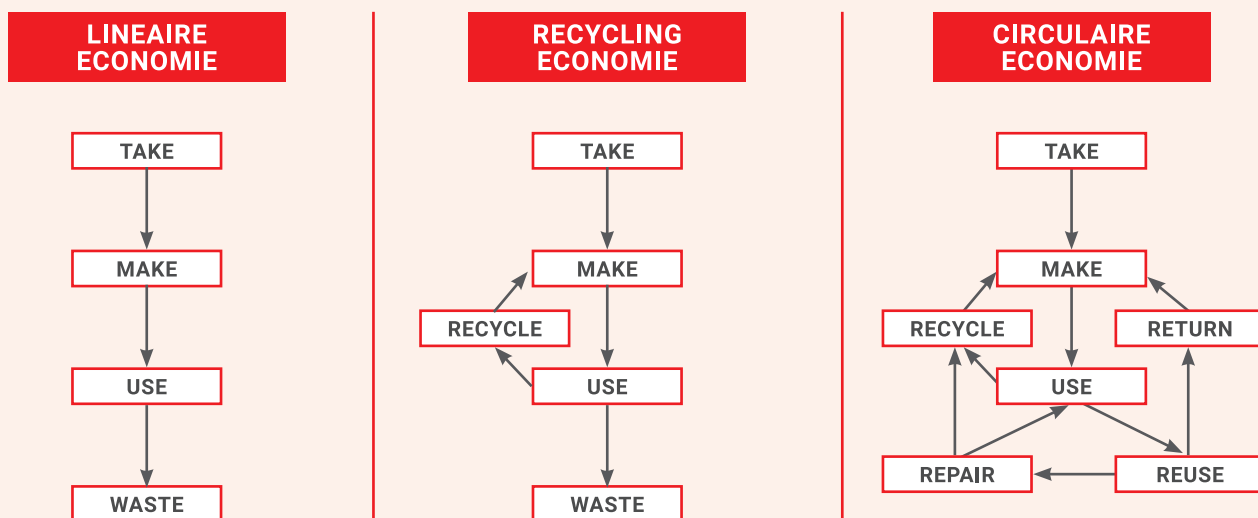

Van lineair naar circulair

Tekort aan grondstoffen

De wereldwijde vraag naar grondstoffen neemt exponentieel toe. De belangrijkste oorzaken hiervan zijn de snel groeiende wereldbevolking – tegen 2050 zijn we met 9,7 miljard – en een groeiend welvaartsniveau, die op zijn beurt meer consumptie met zich meebrengt. Natuurlijke hulpbronnen zijn eindig en we gebruiken en verbruiken vandaag al veel meer dan wat de aarde kan produceren en absorberen. Bovendien houden we waardenketens in stand van grondstoffen die op een structurele manier uitbuiting, conflicten en onderontwikkeling in andere delen van de wereld veroorzaken.

Een circulaire economie biedt concrete oplossingen voor bovenstaande problemen. Het is een duurzaam economisch en industrieel ontwikkelingsmodel dat vertrekt vanuit het maximaliseren van waardebehoud van materialen en grondstoffen. Het ontkoppelt consumptie van grondstoffen en materiaalgebruik. Op die manier laat het toe om onze economie op een andere manier te organiseren, aangepast aan en afgestemd op de draagkracht van de planeet. Het uitgangspunt is immers het maximaal behouden van de waarde van producten, materialen en grondstoffen door het sluiten van kringlopen. Concreet komt dit erop neer dat bedrijven producten op een manier gaan ontwerpen waarbij een lange levensduur wordt gegarandeerd (bijvoorbeeld omdat men duurzamer wil omspringen met grondstoffen, eigen producten zelf wil gaan verhuren of een tweede leven schenken) én waarbij het ook zeer makkelijk is om deze te repareren en te ontmantelen of recyclen wanneer hun oorspronkelijke gebruiksfunctie ophoudt te bestaan.

Schematische voorstelling economische modellen

Katalysator van jobcreatie

Minstens even belangrijk is het feit dat een circulaire economie ook tewerkstellingskansen biedt. Studies tonen aan dat een circulaire economie minstens evenveel welvaart kan genereren als onze huidige economische systemen. Anders geformuleerd, een transitie naar een circulaire economie zet ons huidig (en bewezen) sociaal model niet op de helling, in tegendeel (Stahel 2019; SERV 2019).

Eén van de hoofdredenen hiervoor is het gegeven dat een circulaire economie noodzakelijkerwijze arbeidsintensief is. Hiertegenover staat ons huidig economisch systeem, dat vertrekt van uit een logica van intensiviteit van kapitaal en grondstoffen.

'In a circular economy [...] the energy consumption that is normally used for extracting and processing resources for new goods is replaced by labour, leading to job creation' (Stahel 2019). Zo toont een recente studie van Eurofound aan dat België van alle EU lidstaten het grootste potentieel heeft op vlak van economische groei en jobcreatie (voor kansengroepen) wanneer resoluut wordt overgeschakeld naar een circulaire en groene economie (Storrie 2019). Gelijkaardige bevindingen over het potentieel van jobcreatie werden ook al eerder geopperd in studies van onder meer de SERV (2017), HIVA (Bachus en Willeghems 2018), en de Koning Boudewijnstichting (Dufourmont, Cooper, Novak, Köhler en Dierckx 2019).

Lokale verankering

Ten slotte heeft een circulaire economie ook heel wat potentieel op vlak van het versterken en uitbouwen van nieuwe economische weefsels en activiteit op lokaal niveau. Dit vloeit voort uit het feit dat heel wat circulaire businessmodellen per definitie moeilijker op te schalen zijn maar berusten op korte ketens en dus lokale activiteiten. Een circulaire economie is dus een lokaal sterk verankerde economie, waarbij waardenketens en de bijhorende waarde creatie in de eerste plaats de lokale actoren ten goede komt.

Politieke ambities

Er bestaat al een breed politiek en maatschappelijk draagvlak voor de uitbouw van een volwaardig circulaire economie in Vlaanderen, en bij uitbreiding België en Europa. Dit blijkt zeer duidelijk uit onder meer het Vlaams regeerakkoord 2019-2024 (Vlaamse Regering 2019), dat verder bouwt op de 'VISIE 2050' strategie van Vlaanderen. Dat schuift de uitbouw van een volwaardig circulaire economie in Vlaanderen tegen 2050 naar voor als de prioriteit voor deze en volgende regeringen. Ook op federaal niveau, en op het niveau van de Europese Unie is een zelfde politieke ambitie aanwezig. Meest uitgesproken hierbij is de Europese 'Green Deal' waarbinnen de versnelde uitbouw van een volwaardig Europese circulaire economie naar voren wordt geschoven als hét speerpunt van de huidige Europese Commissie onder het voorzitterschap van Ursula von der Leyen, om op die manier het eerste CO₂ neutrale continent te worden. Ook aan het andere eind van het politieke spectrum, het lokale en provinciale niveau, wordt steeds prominenter ingezet op het sluiten van kringlopen via circulaire business modellen.

Ondanks bovenstaande uitgesproken politieke ambities is er nog een grote weg af te leggen in Vlaanderen wat betreft de uitbouw van een volwaardig circulaire economie. Kijken we bijvoorbeeld naar de indicatoren zoals de materialenvoetafdruk van de Vlaamse economie – de zogeheten Raw Material Consumption (RMC) index – en de primaire energieconsumptie, dan stellen we vast dat we teveel grondstoffen verbruiken en onze energieconsumptie blijft toenemen, ondanks bovenstaande politieke ambities (OVAM 2020; Eurostat 2020).

Ook op vlak van tewerkstelling is het aandeel jobs binnen de circulaire economie op vandaag zeer beperkt in Vlaanderen. Daar waar de meest optimistische studies uitgaan van een circulaire tewerkstelling van 7,5% (Dufourmont, Cooper, Novak, Köhler en Dierckx 2019), wordt binnen de wetenschappelijke literatuur het aandeel circulaire tewerkstelling in Vlaanderen op vandaag veelal een pak lager ingeschat, in grootteorde van 1 tot 2% (Bachus en Willeghems 2018). We kunnen dus stellen dat er nog een lange weg af te leggen is in de uitbouw van een volwaardig circulaire economie in Vlaanderen. Er is dus nog heel wat ruimte om bijkomende circulaire economische activiteiten en tewerkstelling te ontwikkelen, op korte en middellange termijn.

**‘Binnen de mogelijkheden
van de planeet voorzien in
de behoeften van iedereen.’**

*Kate Raworth,
auteur van ‘Donut Economy’*

WAAROM DE SOCIALE EN CIRCULAIRE ECONOMIE NOODZAKELIJK SAMEN GAAN

Groei is niet het antwoord

Het antwoord van klassieke economie op armoede en uitsluiting is groei. Als we allemaal samen meer

consumeren moeten we allemaal samen meer produceren. Dan wordt de economische koek zo groot dat zelfs diegenen die er maar een stukje van krijgen toch genoeg hebben. Bovendien zal er dan zo veel werk zijn dat er voor iedereen die iets kan en wil doen ergens een job ontstaat.

Deze klassieke oplossing gaat voorbij aan een aantal simpele realiteiten. Ten eerste, dat armoede een relatief gegeven is. Als de gemiddelde 'arme Belg' vandaag vijf keer zoveel inkomen krijgt als de gemiddelde 'arme Belg' van vijftig jaar geleden, terwijl alle anderen tien keer zoveel inkomen krijgen, dan is die 'arme Belg' nog meer uitgesloten of gemarginaliseerd dan vroeger. Ten tweede, dat meer productie niet noodzakelijk meer jobs betekent. Ten derde, dat er grenzen zijn aan de draagkracht van de planeet, zowel wat betreft de capaciteit om bijkomende grondstoffen te leveren als wat betreft de capaciteit om de schadelijke bijproducten van sommige economische activiteiten te absorberen. Wat de zogenaamde 'broeikasgassen' betreft zitten we (alle mensen ter wereld samen) al ver over de limiet en België behoort tot de koplopers van alle landen (World Wildlife Fund 2020). Meer groei, voor zover die gepaard gaat met meer broeikasgassen en/of meer gebruik van grondstoffen, brengt niet alleen de toekomst van de inwoners van België in gevaar, het staat ook in de weg van economische groei elders in de wereld.

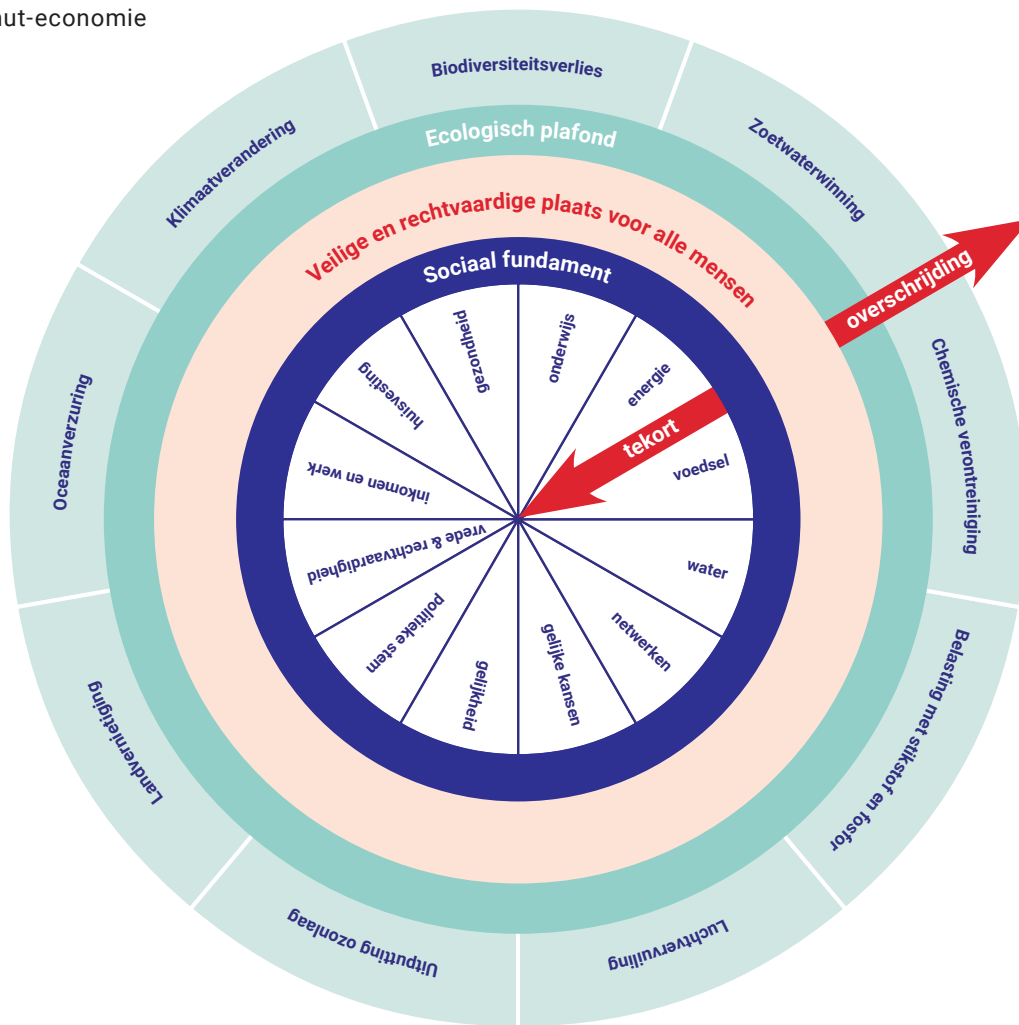
Ontgroeï is ook niet het antwoord

Voor sommigen is de enige oplossing voor dit probleem 'ontgroeï' (in het Engels 'degrowth') (Hickel 2020).

Voor anderen is de oplossing een ander soort groei. Het verschil tussen beide benaderingen is in grote mate een semantische discussie. Er is geen ruimte meer voor bijkomende productie van goederen die bijkomende grondstoffen vereisen en bijkomende uitstoot van broeikasgassen meebrengen. Er is wel nog ruimte voor het hergebruiken van bestaande producten en voor de bijkomende productie van goederen die geen nieuwe grondstoffen vereisen en geen bijkomende uitstoot van broeikasgassen meebrengen. Er is vooral ruimte voor – en nood aan – diensten die het leven van mensen beter maken, zonder inzet van goederen. Een economie waarin wederzijdse dienstverlening consumptie van goederen vervangt kan je zowel 'ontgroeï' als een ander soort groei noemen.

Donut economie is het antwoord

Volgens Kate Raworth's 'donut economie' is het doel van de economie om 'binnen de mogelijkheden van de planeet kunnen voorzien in de behoeften van iedereen' (Raworth 2017:15). Alle economische activiteiten die ervoor zorgen dat iedereen boven het 'sociaal fundament' uitkomt – en dus dat de rechten op gezondheid, onderwijs, energie, voedsel, water, gelijke kansen, inkomen en werk, huisvesting, voor iedereen vervuld zijn – zonder dat we allemaal samen boven het 'ecologisch plafond' uitkomen, behoren tot de sociale circulaire economie. Een gelijkaardige benadering is de 'betekeniseconomie' van Kees Klomp: 'in de betekeniseconomie is 'maatschappelijk van betekenis zijn' de primaire vorm van waarde-uitwisseling' (Klomp, Wobben, & Kleijer 2016:17).

Sociaal en circulair zijn onafscheidelijk

Dat betekent dat sociaal ondernemen en circulair ondernemen niet enkel 'met elkaar verzoenbaar zijn': ze gaan noodzakelijkerwijze samen. Sociaal ondernemen zonder rekening te houden met de grenzen van de planeet is – op termijn – niet echt sociaal, want meest kwetsbaren in de samenleving, in Vlaanderen en wereldwijd, zullen het eerst en het ergst worden getroffen door de uitputting van de planeet. Dat is nu al zo wat betreft tot de gevolgen van klimaatverandering (Singer 2018). Circulair ondernemen zonder rekening te houden met de behoeften van iedereen is – op termijn – niet echt circulair, want diegenen aan wiens basisbehoeften niet is voldaan, of die in grote onzekerheid of 'precariteit' leven, zullen zich blijven verzetten tegen maatregelen die bedoeld

zijn om de klimaatverandering te vertragen maar waarvan zij de kosten dragen, denk bijvoorbeeld aan de 'gele hesjes' en de prijsverhogingen van brandstoffen voor voertuigen (Swyngedouw 2020).

Dat betekent ook dat wij sociaal-circulair ondernemen ruimer zien dan hergebruik en recyclage: ook werken in de zorgsector, bijvoorbeeld, voorziet in belangrijke behoeften en kan zonder de planeet uit te putten. Wij zijn hierin niet dogmatisch, maar praktisch, en gaan ervan uit dat ondernemers die hun waarden ruimer zien dan zuiver winstbejag ook de ondernemers zijn die plaats willen maken voor werknemers die niet kunnen voldoen aan de gangbare productiviteitsverwachtingen.

**‘Na mijn burn-out durfde ik
zelfs geen boodschappen
meer doen. Dankzij het
arbeidszorgtraject kon ik
weer op mijn tempo bouwen
aan sociale contacten.’**

Anja van WOK Brugge

CONCREET: 100.000 JOBS IN DE SOCIALE CIRCULAIRE ECONOMIE

De sociale economie in Vlaanderen – zoals hierboven gedefinieerd: de door de overheid ondersteunde tewerkstelling van kansengroepen – is nog relatief jong, en heeft al veel verschillende ‘verschijningsvormen’ gehad. Wellicht zullen er nog andere volgen. Een grondige revisie van de maatregelen die bestaan, om ze beter op elkaar te laten aansluiten, zou wellicht nuttig zijn. Om na te gaan of 100.000 jobs in de sociale circulaire economie een realistisch perspectief is – en om de obstakels bloot te leggen – is het nuttige om te vertrekken van wat er vandaag bestaat en wat er in de nabije toekomst zal komen.

	Collectief maatwerk	Individueel maatwerk	Tijdelijke werkervaring en arbeidszorg
Begeleiding	Intensief	Intern en extern	Intensief
Subsidie	Loonpremie 45% - 60% voor werkgever	Loonpremie 45% voor werkgever	Behoud van toelage werkloosheid of ziekte uitkering voor werknemer
Tewerkstelling	Arbeidscontract	Arbeidscontract	Beperkt
Aantal jobs vandaag	23.000	15.000	12.000
Extra jobs	23.000	15.000	12.000
Totaal aantal jobs	46.000	30.000	24.000

= SAMEN 100.000 JOBS

Maatwerk- bedrijf

Collectief Maatwerk (CMW) is vandaag de hoeksteen van de sociale economie. In CMW krijgen daartoe opgerichte en daarvoor erkende bedrijven subsidies voor het aanwerven en begeleiden van 'doelgroepwerknemers'. Drie groepen van mensen komen in aanmerking:

- mensen met een manifeste fysieke of mentale handicap
- mensen met belangrijke psycho-sociale beperkingen (gemeten op basis van een test afgeleid van de Internationale classificatie van het menselijke functioneren, beperking en gezondheid (ICF))
- mensen die twee jaar werkloos geweest zijn

De subsidies bestaan uit drie componenten: loonsubsidies, begeleidingssubsidies en organisatiesubsidies. Een **typisch CMW-bedrijf haalt minder dan de helft van zijn inkomsten uit die subsidies**. Die inkomsten die een CMW-bedrijf niet uit CMW-subsidies haalt – gemiddeld iets meer dan de helft – komen overwegend van de verkoop van goederen en diensten aan particulieren en lokale overheden.

Maatwerk- afdeling

Naast CMW-bedrijven bestaan er ook **CMW-afdelingen**: dat zijn afdelingen opgericht door andere (zogenaamd 'reguliere') ondernemingen die in de schoot van hun onderneming een afdeling oprichten waarin de CMW-regeling (begeleiding en subsidies, behalve de organisatiesubsidies) van toepassing is.

46.000

COLLECTIEF MAATWERK

Aantal jobs vandaag: **23.000**
Extra jobs: **+ 23.000**

Tweedehands eerste keus

De Kringwinkel, dat zijn 162 tweedehands- en outletwinkels in de sociale economie die zich achter deze merknaam verzameld hebben en samenwerken op vlak van communicatie en kwaliteit. Kringwinkels staan voor:

- **Sociale tewerkstelling:** Onze producten hebben een verhaal, onze mensen ook. De Kringwinkel biedt een job, een opleiding en een toekomstperspectief aan meer dan 5800 medewerkers die, om uiteenlopende redenen, weinig of geen kansen krijgen op de gewone arbeidsmarkt.

- **Aandacht voor het klimaat:** De Kringwinkel haalt herbruikbare goederen op en verkoopt ze weer. Hierdoor komen ze niet op de afvalberg terecht.

- **Originale en betaalbare spullen:** We willen ervoor zorgen dat iedereen, ook met een beperkt budget, kwaliteitsvolle goederen kan kopen. Voor basisproducten bewaken we dan ook steeds een basisprijs. Ons aanbod varieert elke dag.

Individueel maatwerk

Individueel Maatwerk (IMW) bestaat als dusdanig nog niet. IMW duikt op in een Conceptnota van Minister Homans van oktober 2015 'Naar een nieuw ondersteuningskader binnen sociale economie' (Vlaamse Regering 2015). De intentie om IMW in te voeren en uit te rollen staat in het Vlaams regeerakkoord 2019-2024 en in de beleidsnota 2019-2024 werk en sociale economie (Vlaamse Regering 2019; Minister Hilde Crevits 2019). In beide documenten staat ook dat de bestaande Sociale Inschakelingseconomie (SINE) en Lokale Diensten Economie (LDE) zullen worden hervormd naar IMW. Volgens de conceptnota van Minister Crevits van juli 2020 'Een beleidskader voor Individueel maatwerk (IMW)' (Minister Hilde Crevits 2020), zal ook de Vlaamse Ondersteuningspremie (VOP) worden ingekanteld in IMW. Hoe IMW precies zal werken weten we nog niet. Maar op basis van de conceptnota van Minister Crevits van juli 2020 en het voornemen om SINE, LDE en VOP mee te nemen in IMW kunnen we toch al de contouren schetsen.

Sine

SINE is bedoeld voor uitkeringsgerechtigde werklozen, begunstigen van het leefloon of begunstigen van financiële maatschappelijke hulp, die geen getuigschrift of diploma van het hoger secundair onderwijs hebben en al een hele tijd uitkeringsgerechtigd werkloos zijn geweest (of een leefloon of financiële maatschappelijke hulp ontvangen hebben). Werkgevers die SINE-werknemers aanwerven krijgen een loonsubsidie en een korting op RSZ-bijdragen. Naast CMW-bedrijven kunnen ook LDE-organisaties (waarover verder meer) erkende inschakelingsbedrijven, sociale verhuurkantoren en agentschappen voor sociale huisvesting, plaatselijke werkgelegenheidsagentschappen en daartoe erkende werkgevers SINE-werknemers aanwerven.

Lokale Diensten Economie

LDE beoogt de inschakeling van werknemers die een zekere afstand tot de arbeidsmarkt hebben. Net als bij CMW moeten LDE-werkgevers daartoe een erkenning hebben, en LDE-werknemers moeten een 'ticket' krijgen van VDAB. Het bijzondere aan LDE is dat de 'klanten' steeds lokale overheden zijn: Vlaanderen betaalt een premie per LDE-werknemer, de lokale overheid betaalt voor prestaties zoals bijvoorbeeld groenonderhoud, of het algemeen onderhoud van publieke gebouwen.

30.000

INDIVIDUEEL MAATWERK

Aantal jobs vandaag: **15.000**
Extra jobs: **+ 15.000**

Vlaamse ondersteuningspremie

De VOP is een premie voor werkgevers die mensen met een arbeidsbeperking – maar die geen bijzondere begeleidingsnood (meer) hebben – aanwerven. Alle werkgevers komen in aanmerking. Volgens de meest recente conceptnota komen alle 'personen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt door een combinatie van groot rendementsverlies en/of nood aan begeleiding' in aanmerking als IMW-werknemer, en komen alle ondernemingen, liefst die uit de zogenaamde reguliere economie, in aanmerking als IMW-werkgever (Minister Hilde Crevits 2020). Omdat IMW nog niet bestaat zouden we kunnen stellen dat er momenteel nul arbeidsplaatsen in IMW zijn. Anderzijds zijn er wel 6.000 werknemers waarvoor de werkgever een SINE-toelage of -korting krijgt, 2.000 LDE-werknemers en 15.000 werknemers met een VOP-premie (POM West-Vlaanderen 2019). We mogen die getallen niet zomaar samentellen, omdat veel mensen met een SINE-korting tegelijkertijd CMW- of LDE-werknemer zijn. We gaan ervan uit dat minstens 15.000 mensen zullen worden meegenomen uit de bestaande vormen naar IMW, en een verdubbeling dus zou neerkomen op 30.000 arbeidsplaatsen in IMW.

Tea for two

Onderzoek naar de rol van sociale economie in het oplossen van de arbeidsmarktproblematiek in de woon- en ouderenzorgsector. De woon- en ouderenzorgsector geeft een duidelijk signaal dat het huidige takenpakket van de zorgkundige onhoudbaar is. Te veel niet zorg gerelateerde taken zorgen voor een hoge werkdruk en te weinig tijd voor de essentiële zorgtaken. Hier zouden mensen met een VOP-premie perfect kunnen inspringen.

Tijdelijke werkervaring

Tijdelijke Werkervaring-OCMW (TWE-OCMW) is een in oorsprong federale maatregel die door Vlaanderen werd geïntegreerd in een ruimer TWE kader. TWE is een overkoepelende maatregel die bouwt op verschillende instrumenten, waaronder artikel 60§7 van de OCMW-wet, maar ook de beroepsopleiding, de beroeps-verkennende stage, de werkervaringsstage, de individuele beroepsopleiding (IBO),... We zullen ons hier beperken tot de combinatie TWE-OCMW omdat de andere maatregelen eerder thuishoren bij 'opleiding' dan bij sociale economie. TWE-OCMW is bedoeld voor mensen die nog niet lang genoeg hebben gewerkt om recht te hebben op werkloosheidsvergoeding en andere elementen van de sociale zekerheid. De belangrijkste tegemoetkoming van de overheid wordt niet betaald aan de feitelijke 'werkgever' – de organisatie waar de betrokken persoon werkt – maar aan het OCMW, waarbij het OCMW optreedt als werkgever. TWE-OCMW is een tijdelijk statuut, van waaruit mensen kunnen doorstromen naar CMW of naar de reguliere economie (of, helaas, naar de werkloosheid). Er zijn momenteel ongeveer 12.000 mensen aan de slag onder TWE-OCMW; een verdubbeling zou dus neerkomen op 24.000.

Arbeidszorg

Arbeidszorg (AZ) is eigenlijk geen vorm van gesubsidieerde tewerkstelling: de betrokken personen behouden hun uitkering, de subsidies dienen voor de financiering van de omkadering. Als dusdanig valt AZ buiten de hierboven gekozen definitie van de sociale economie ('door de overheid ondersteunde tewerkstelling van kansengroepen'). De verschillende vormen van AZ kunnen grofweg onderverdeeld worden in AZ als 'finaliteit' (zonder bedoeling om naar betaald werk te leiden) en AZ als traject naar tewerkstelling. In de praktijk blijkt dat onderscheid kunstmatig (want er is in beperkte mate, 'doorstroom' naar tewerkstelling vanuit alle

vormen van AZ), maar het verklaart wel waarom het Departement Werk en Sociale Economie van de Vlaamse Regering ook AZ ondersteunt. Om de gekozen definitie te respecteren nemen we AZ niet mee in de cijfers (100.000 jobs in de sociale economie), maar omdat AZ voor de betrokken personen wel degelijk een vorm van werken is nemen we het toch mee in ons pleidooi. Ook in AZ is meer ruimte nodig, zeker als we rekening houden met de realiteit dat de overgrote meerderheid van de niet-werkende volwassen inwoners van Vlaanderen niet als werkzoekend geregistreerd is (Vansteenkiste, Sourbron, Scholiers, Van Onacker, De Graeve, & De Smet 2019:7). Voor veel van hen zal de stap naar tewerkstelling in de sociale economie via AZ verlopen, of niet gebeurd.

24.000

TIJDELIJKE WERKERVARING EN ARBEIDSZORG

Aantal jobs vandaag: **12.000**
Extra jobs: **+ 12.000**

Herstellen recupereren en herwinnen

Herstellen van houten meubels, snijden van unieke houten creaties zoals vogelnestkastjes, houten speelgoed of kandelaar of koken met voedseloverschotten. **In de ateliers van arbeidszorg** wordt er gewerkt vanuit een ontwerp / plan dat wordt opgedeeld in deelhandelingen en -taken en kan worden aangeleerd aan de medewerkers.

**'The Stone Age did not end
because humans ran out
of stones. It ended because
it was time for a re-think
about how we live.'**

*William McDonough,
sustainability architect*

WIE IS TEGEN?

Ons enthousiasme voor 100.000 jobs in de sociale circulaire economie maakt ons niet blind voor de tegenstand die dit voorstel zal ondervinden. We zetten de voornaamste bezwaren op een rijtje en proberen ze te weerleggen.

Wie gaat dat betalen?

100.000 jobs in de sociale circulaire economie zullen geld kosten. Omdat het gaat om mensen die anders geen plaats op de arbeidsmarkt kunnen vinden staat hier tegenover een enorme besparing aan toelagen en bijkomende inkomsten aan belastingen (Cantillon, Coene & Marchal 2019b). De netto financiële kost voor de samenleving is zeer beperkt; de maatschappelijke 'return on investment' van 100.000 mensen wiens recht op arbeid wordt verwezenlijkt en die voortaan diensten aan de samenleving voorzien is veel groter. Het voornaamste probleem is dat de 'broekzak' van waaruit de subsidies moeten komen en de 'vestzak' waarin wordt bespaard bij verschillende entiteiten zitten: Vlaanderen investeert, België bespaart. Maar die weeffout in onze staatsstructuur mag geen argument zijn om 100.000 mensen thuis te laten zitten met een toelage, eerder dan hen in te zetten voor de maatschappij. Bovendien vergroot werk de kans dat de kinderen van de betrokken personen later werk vinden (Vansteenkiste 2017).

De subsidies die nodig zijn, zijn vormen van staatssteun, in de brede zin. Staatssteun en die door de Europese Unie aan banden wordt gelegd. De Europese Commissie laat looncompensatie- en begeleidingssubsidies toe voor onbepaalde duur, voor mensen met een beperking ('disability'), en laat de lidstaten bepalen hoe ze die beperking definiëren. Daarom is het belangrijk dat de test afgeleid van de Internationale classificatie van het menselijke functioneren, beperking en gezondheid (ICF) systematisch en consequent wordt gebruikt voor alle personen die naar CMW of IMW worden toegeleid.

Concurrentie of marktcorrectie?

Nu al klagen sommige ondernemingen uit de reguliere economie dat de sociale circulaire economie 'de markt verstoort', vanwege de loonsubsidies. Als morgen het aantal plaatsen gevoelig wordt verhoogt zullen die klachten toenemen. Volgens ons gaat het **hier niet om marktverstoring**, maar om **marktcorrectie**.

'De markt' sluit een half miljoen volwassen inwoners van Vlaanderen uit: mensen die willen werken en ook kunnen werken, maar niet kunnen voldoen aan de bijzonder hoge productieverwachtingen. Deze mensen verdienen het om 'herwonnen' te worden. Het systematisch en consequent gebruik van de ICF test garandeert dat de subsidies niet meer zijn dan een compensatie voor het beperktere loonvormend vermogen van de betrokken personen.

'De markt' produceert een gigantische berg afval: goederen die ook verdienen om 'herwonnen' te worden. Bovendien is er een veel grotere behoefte aan zorgdiensten en andere maatschappelijke dienstverlening dan wat 'de markt' kan leveren. Tenslotte zullen alle ondernemingen zich weldra kunnen inschakelen in de sociale circulaire economie.

**'Ongebreidelde groei
is niet houdbaar: we hebben
een nieuwe economie nodig
als we ons duurzaam tot
elkaar en de natuur
willen verhouden.'**

*Paul Verhaeghe,
auteur van 'Houd afstand, raak me aan.'*

Het is op dit ogenblik nog te vroeg om precies in te schatten wat de impact van COVID-19 op de tewerkstelling in Vlaanderen zal zijn. Op korte termijn zou de bedrijvigheid van de Belgische ondernemingen in 2020 met 26% afnemen.

Op lange termijn moeten we rekening houden met de integratie van de Belgische economie in mondiale waardenketens (FOD Economie 2020). Het plotse besef van de Belgische afhankelijkheid van de economie elders in de wereld zou – indien politieke maatregelen worden genomen om die afhankelijkheid te verminderen en strategische productieprocessen in België of Europa te houden – een positieve impact kunnen hebben op de tewerkstelling van werknemers die niet aan de gangbare (hoge) productiviteitsverwachtingen kunnen voldoen. De COVID-19 pandemie heeft de kaarten van de wereldeconomie goed door elkaar geschud. Zowat alle getroffen landen plannen hun 'relance': het lijkt waarschijnlijk dat België en Vlaanderen nog meer dan voordien zullen inzetten op de hoogst mogelijke productiviteit, via investeringen in innovatie, automatiseringsprocessen en bijkomende opleidingen. Dat betekent, helaas, dat een nog grotere groep mensen zal worden uitgesloten van de zogenaamde reguliere arbeidsmarkt.

Dat een gevoelige uitbreiding van de sociale circulaire economie een impact zal hebben op de reguliere economie zullen we niet proberen te ontkennen. Of je die impact beschouwt als een verstoring dan wel als een correctie hangt af van het perspectief dat je inneemt. Volgens ons is het een noodzakelijke correctie.

Dat wil niet zeggen dat we aansturen op een confrontatie met de zogenaamde reguliere economie. Samenwerking, zelfs integratie, zijn niet alleen mogelijk maar ook noodzakelijk. Dat is nu al een realiteit, maar zal in de toekomst een nog grotere uitdaging worden. Gelukkig blijken steeds meer spelers uit de zogenaamde reguliere economie in te zien dat een grondige bijsturing van onze huidige economie noodzakelijk is (Serneels, Colruyt, Moyersoens, Huysentruyt & Michiels 2016; Torfs 2014), en komt er een nieuw instrument aan waarmee alle ondernemingen die dat willen zich kunnen inschakelen in de sociale circulaire economie.

10

aanbevelingen naar het beleid

1 HART

Plaats de sociale circulaire economie in het hart van de samenleving. Een plaats die vertrekt vanuit het recht op arbeid en het recht op een gezond klimaat.

2 GROEIKANSEN

Bied de sociale circulaire economie alle **groekansen** zodat ze kan inspelen op maatschappelijke noden. Maak gefaseerd werk van een open contingent.

3 DOORSTROOM

Promoot individueel maatwerk bij alle bedrijven. Maak een **doorstroomtraject** met terugkeeroptie mogelijk.

4 REGISSEUR

Maak werk van een unieke **regisseur** die vanuit de verschillende vormen van vervangingsinkomen mensen kan toeleiden naar tewerkstelling.

5 HERGEBRUIK

Prioriteer **deelsystemen, hergebruik en herstel** door ambitieuze beleidsdoelstellingen en een correcte vergoedingsstructuur.

6 BRUGGEN

Bouw **strategische bruggen** tussen beleidsdomeinen – in het bijzonder economie, klimaat en mobiliteit – en tussen sociale economie en privébedrijven.

7 VOORDEEL

Teken de verschillende vormen van sociale tewerkstelling zo uit dat er altijd een financieel **voordeel** is voor de doelgroepwerknemer om aan de slag te gaan.

8 EXPERTISE

Benut maximaal de unieke **expertise** van sociale economieondernemingen in het begeleiden van kansengroepen en stel deze beschikbaar aan alle werkgevers.

9 FISCAAL

Werk bestaande fiscale barrières voor circulaire goederen en diensten weg. Door bvb een **fiscaal voordeel** voor het schenken van herbruikbare goederen en het verlagen van de BTW.

10 FIER

Wees **fier** op onze sociale circulaire economie, die uniek is in Europa, en bepleit de uitbreiding ervan.

LITERATUURLIJST

- Abbeloos, J.-F. (2014). *België is herverdelingskampioen*. De Standaard, 09/09/14. Geraadpleegd op 12 oktober van https://www.standaard.be/cnt/dmf20140908_01257482
- Bachus, K., Willeghems, G. (2018). Impact van de circulaire economie in Vlaanderen op de sociale economie en de tewerkstelling van kansengroepen. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van https://hiva.kuleuven.be/nl/onderzoek/thema/klimaatendo/p/rapporten-milieu/jobimpact_van_de_circulaire_economie
- Cantillon, B., Coene, J., Marchal, S. (2019a). *Jobs in de sociale economie maken Vlaanderen een warmere plek*. De Standaard, 14/08/19. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van https://www.standaard.be/cnt/dmf20190813_04557591
- Cantillon, B., Coene, J., Marchal, S. (2019b). Sociale economie: een hefboom in de strijd tegen armoede en ondertewerkstelling? In: J. Coene, T. Ghys, B. Hubeau, S. Marchal, R. Remmen, W. Vandenhole & A. Van Haerlem (eds.). *Jaarboek Armoede en Sociale Uitsluiting 2020*. Acco
- Dufourmont, J., Cooper, H., Novak, M., Köhler, J., Dierckx R. (2019) Circulaire tewerkstelling in België - Een nulmeting van de werkgelegenheid in de circulaire economie in België. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van <https://www.kbs-frb.be/nl/Activities/Publications/2019/20190919avc>
- Eurostat (2020). Material flow accounts and resource productivity. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Material_flow_accounts_and_resource_productivity
- FOD Economie (2020) *Economische impact van het coronavirus*. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van <https://economie.fgov.be/nl/themas/ondernemingen/coronavirus/economische-impact-van-het>
- FOD Volksgezondheid (2019). *Billijkheid en ongelijkheid*. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van <https://www.gezondbelgie.be/nl/performantie-van-het-belgische-gezondheidssysteem/bilijkheid-en-ongelijkheden>
- Haeck, P. (2014). *Arbeidsmarkt schreeuwt om technisch personeel*. De Tijd, 27/05/14. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van <https://www.tijd.be/politiek-economie/belgie/economie/arbeidsmarkt-schreeuwt-om-technisch-personeel/9506717.html>
- Het Laatste Nieuws (2019). *Armoede dreigt voor recordaantal Belgen*. Het Laatste Nieuws, 29/11/19. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van <https://www.hln.be/nieuws/binnenland/armoede-dreigt-voor-recordaantal-belgen~a55593ee/>
- Hickel, J. (2020). *Less is more: How degrowth will save the world*. William Heinemann
- Klomp, K., Wobben, S., Kleijer, J. (2017). *Handboek Betekenisvol Ondernemen*. Business contact.
- Minister Hilde Crevits (2019). *Beleidsnota 2019-2024. Werk en sociale economie*. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van <https://www.vlaanderen.be/publicaties/beleidsnota-2019-2024-werk-en-sociale-economie>
- Minister Hilde Crevits (2020). *Een beleidskader voor Individueel maatwerk (IMW)*. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van <https://beslissingenvlaamseregering.vlaanderen.be/document-view/5F0755F7FA87E00008000700>
- OVAM (2020). De Materialenafdruk van de Vlaamse Consumptie is te hoog. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van https://www.ovam.be/sites/default/files/atoms/files/20200611_materialenvoetafdruk_Vlaanderen_te_hoog.pdf
- POM West-Vlaanderen (2019). *Mee in het hart van de West-Vlaamse economie*. Cijfers 2017. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van https://issuu.com/pomwest-vlaanderen/docs/pom_soc_economie_4-luik-2018-i
- Raworth, K. (2017). *Donuteconomie: in zeven stappen naar een economie voor de 21e eeuw*. Nieuw Amsterdam. Serneels, S., Colruyt, P., Moyersoen, J., Huysentruyt, M., Michiels, F. (2016). *Allemaal Sociaal 3.0. Manteau*
- SERV (2017). De transitie naar een circulaire economie Hoe deze versnellen en de opportuniteiten benutten? Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van https://www.serv.be/sites/default/files/documenten/SERV_20170503_startnota_circulair_NOT_.pdf
- SERV (2019). De transitie naar een circulaire economie – beleidsagenda en aanbevelingen. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van https://www.serv.be/sites/default/files/documenten/Beleidsagenda_en_aanbevelingen_WIP_20190226.pdf
- Singer, M. (2018). *Climate change and social inequality: the health and social costs of global warming*. Routledge.
- Stahel, W. (2019). *The circular economy – a user's guide*. Routledge
- Storrie, D. (2019). *The future of manufacturing in Europe*. Eurofound. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2019/the-future-of-manufacturing-in-europe>
- Swyngedouw, E. (2020). *Klimaatactie in gele hesjes*. De postpolitieke impasse van de klimaatconsensus. VUBPress
- Torfs, W. (2014). *Werken met hart en ziel*. Lannoo
- Trends (2018). *België bekleedt zesde plaats op ranglijst Oxfam voor engagement tegen ongelijkheid*. Trends, 09/10/18. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van <https://trends.knack.be/economie/beleid/belgie-bekleedt-zesde-plaats-op-ranglijst-oxfam-voor-engagement-tegen-ongelijkheid/article-normal-1377163.html>
- van Dongen, H. (2018). *Donut economie*. Economiewijs.nl. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van <https://economiewijs.nl/donut-model/donut-economie/>
- Van Opstal, W. (2017). *De sociale onderneming: een conceptueel kompas*. Verso. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van <https://verso-net.be/over-verso/publicaties-detail/2017/11/15/De-sociale-onderneming-een-conceptueel-kompas>
- Vansteenkiste, S., Sourbron, M., Scholiers, B., Van Onacker, E., De Graeve, P., & De Smet, R. (2019). *Een inclusieve benadering van het arbeidspotentieel van de Vlaamse bevolking op basis van enquête- en administratieve data* (Werk.Rapport 2019 nr.1). Steunpunt Werk. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van https://www.steunpuntwerk.be/system/files/werk_rapport_2019_01.pdf
- Vansteenkiste, S. (2017). *Zien werken doet werken. Over het belang van opgroeiende in gezinnen waar gewerkt wordt*. Werk. focus, 2017, 1-3.
- Vlaamse Regering (2015). *Naar een nieuw ondersteuningskader binnen sociale economie*. Conceptnota. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van <https://www.vlaanderen.be/publicaties/naar-een-nieuw-ondersteuningskader-binnen-sociale-economie-conceptnota>
- Vlaamse Regering (2019). *Vlaams Regeerakkoord 2019-2024*. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van <https://www.vlaanderen.be/publicaties/regeerakkoord-van-de-vlaamse-regering-2019-2024>
- World Wildlife Fund (2020). *Living Planet Report 2020*. Geraadpleegd op 12 oktober 2020 van https://livingplanet.panda.org/en-us/?utm_campaign=living-planet&utm_medium=media&utm_source=report

HERWIN

sociale
circulaire
ondernemers

